

El paper de les fundacions

Fondazione Benetton Studi Ricerche

Marco Tamaro

Fundació Sorigué

Ana Vallés

Fondazione Benetton Studi Ricerche

Marco Tamaro

La relació entre el paisatge, l'economia i el món empresarial està caracteritzada per tensions evidents; tant és així que, tenint en compte el que s'ha esdevingut durant les darreres dècades, la juxtaposició d'aquestes paraules es podria considerar un oxímoron. Partint de la història italiana del darrer segle i de tot el que ha succeït als paisatges italians des dels temps del *Viaggio in Italia* de Guido Piovene (1957) (deixant de banda el viatge més famós, realitzat per Johann Wolfgang von Goethe a finals del segle XVIII) i arribant a les consideracions d'Eugenio Turri el 1979, es pot observar com les matrius originàries del paisatge italià han patit, en molts àmbits territorials, greus alteracions arran dels resultats dels processos d'evolució del context socioeconòmic, per la manera com s'han anat definint durant el període de creixement econòmic intens que es produí amb la segona postguerra, fins a l'extrem d'acabar perdent els seus propis trets originals. Es tracta de processos que troben analogies importants en el context de l'Europa continental, amb variants locals i diferències temporals que no modifiquen la substància inherent a allò que ha succeït (Elmqvist, 2013: cap. 1-2). L'expansió incontrolada dels nuclis urbans i dels preus del mercat immobiliari ha afavorit l'aparició de nous assentaments urbans on s'ha perdut la relació amb la identitat del territori (Augé, 2009; Magnaghi, 2001: cap. 1), amb la pèrdua consegüent del sentit de pertinença per part dels seus habitants. En el moment en què es valoren les oportunitats de desenvolupament local vinculades als recursos paisatgístics enteses com a factor competitiu (Hoffman, 2000), esdevé necessari —abans de fer cap valoració amb projecció de futur— unir els fils dels processos acabats de concloure i descodificar els senyals que romanen al camp de batalla per evitar endinsar-se en camins perillosos per al futur dels nostres territoris. Qualsevol mena d'innovació o revaloració del paisatge amb finalitats econòmiques ha de respectar necessàriament algunes línies vermelles. A banda d'allò que representa un punt de referència ineludible —almenys per a

Itàlia— i que queda recollit a l'article 9 de la Constitució, la matriu física i la vocació dels territoris són els elements sobre els quals es construeix qual-sevol possible acció que es vulgui definir com a autènticament sostenible.

Desenvolupament i paisatge: una retrospectiva

Per entendre les conseqüències per al paisatge de tot allò que ha succeït durant el període encetat amb la segona postguerra i fins a la fi del segle passat, n'hi ha prou d'observar algunes dades referents a l'augment de l'ocupació del sòl i al creixement del sector de la construcció. Les dades del patrimoni immobiliari són reveladores: entre els anys 1946 i 1981, d'acord amb les investigacions del Fons Mundial per la Natura (Agapito *et al.*, 2009), a Itàlia es van construir aproximadament la meitat de tots els immobles edificats durant el període que va de l'antiguitat fins a la fi del segon mil·lenni després de Crist (vegeu la figura 1).

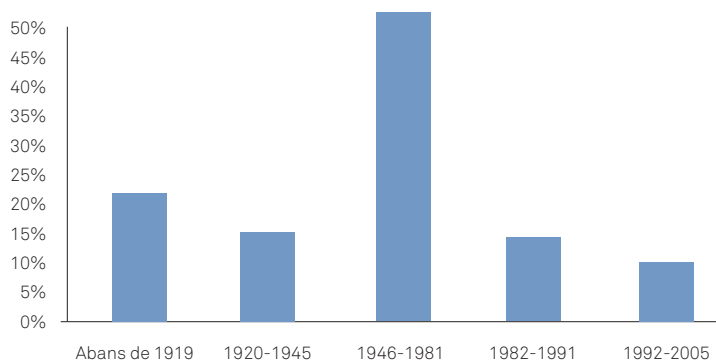


Figura 1. Evolució del patrimoni immobiliari a Itàlia. Font: ISTAT.

Així doncs, des de mitjan segle xx i fins a finals del segle, s'ha viscut una acceleració del procés expansiu urbà sense precedents en la història que ha afectat centres urbans, zones productives i infraestructures i que ha envaït el territori de manera desordenada i difusa. L'urbanisme s'ha emprat de manera instrumental, supeditat als interessos especulatius, fins que ha perdut la seva funció de plantejar la ciutat segons les necessitats dels seus habitants actuals i futurs (La Cecla, 2015). El fenomen del creixement en

taca d'oli (el que es coneix com a *urban sprawl* en anglès), típic d'aquest període, caracteritza àmplies zones d'Europa i contribueix de manera determinant al canvi dels trets distintius dels territoris implicats en aquest procés (Elmqvist, 2013: cap. 1-2; Giudice i Minucci, 2011: cap. 3). Val a dir que, el creixement en taca d'oli es manifesta de manera característica a la zona samontana de la província de Treviso.

En nom d'un procés expansiu de l'economia concebut sense límits, s'han alterat les zones del litoral amb assentaments industrials, ara en crisi: només cal recordar el complex químic de Porto Marghera, que ha modificat la silueta urbana de la ciutat de Venècia; el golf de Tàrent, al sud-oest d'Itàlia, malmès irremissiblement per les grans infraestructures siderúrgiques, o la zona de Bagnoli, al costat de Nàpols, per esmentar alguns casos famosos. Es tracta de zones profundament afectades per la crisi que es debaten entre l'intent de mantenir viu un conjunt estructural altament invasiu i contaminant (Tàrent) i el dubte infinit dels possibles usos postindustrials (Marghera i Bagnoli). Les dades relacionades amb l'ocupació també reflecteixen clarament aquests processos, amb una intensa migració des del sector primari cap a la indústria durant el mateix període de temps.

L'ocupació del sòl s'ha accelerat exponencialment a costa dels millors terrenys agrícoles i ha generat greus conseqüències ambientals (Munafò, 2015). A finals dels anys setanta Eugenio Turri (2014) escrivia: "La incidència de la renda (i la carrera per maximitzar-la) en el desenvolupament del territori italià, en el naixement de construccions horribles al voltant de les grans ciutats, no està relacionada només amb el procés de concentració que aquest fet ha promogut (amb múltiples motivacions, que van de la pobresa dels espais a la manca d'instruments urbanístics o a l'escassetat de mitjans dels ens locals per crear les infraestructures necessàries), sinó també amb el fenomen de sostracció que ha exercit envers el camp" (Turri, 2014: p. 99).

Paisatges en transformació

Amb l'aprovació del Conveni europeu del paisatge (Consell d'Europa, 2000) s'estableix un punt de referència enmig de l'extens debat sobre el significat del paisatge. Tot i que les diverses disciplines segueixen mantenint punts de vista diferents (Zagari, 2012) i que hi ha grans variacions se-

màntiques d'un país europeu a un altre a causa de les diferències en l'arrel cultural del terme *paísatge* (*landscape/Landschaft* enfront de *paesaggio/paysage*) (Venturi, 2002), el Conveni ha vetllat per definir els trets característics de qualsevol paísatge: les delimitacions espacials, la interacció entre factors naturals i antròpics, el factor perceptiu i el cronològic. El pas del temps és determinant a l'hora de desxifrar el dinamisme inherent als paisatges, els quals evolucionen de manera paral·lela al context cultural, que, al seu torn, comporta una percepció diferent per part de la població. Els processos de transformació se sedimenten i creen nous paisatges per l'acció de l'ésser humà, que ha crescut en intensitat des de l'època de l'inici de l'agricultura —tot just fa vuit mil anys— fins als nostres dies. Tornant al període analitzat al punt anterior, el del gran desenvolupament econòmic de la segona meitat del segle passat, s'hi poden afegir algunes consideracions. La intensitat dels processos que s'han produït ha perjudicat la resiliència dels sistemes naturals i antròpics, atès que tot s'ha esdevingut massa de pressa, sense que hi hagués la possibilitat d'instaurar els processos d'adaptació adequats (Ortalli, 2010) i alterant la identitat dels paisatges italians de manera insostenible. Un procés d'aquestes dimensions no



Imatge 1. El creixement en taca d'oli, o *urban sprawl*, va ser una constant a Europa durant la segona meitat del segle xx. A la imatge, urbanització al llarg de l'antiga via Postumia, a la localitat de Castrette, Treviso.

permet conservar allò que Carmen Añón (2012) defineix com l'*autenticitat* del paisatge: “Espai, temps i memòria protegeixen l'autenticitat com a mitjà a través del qual es manté la identitat, tot acceptant una perspectiva dinàmica com a part integrant d'aquesta identitat”, mentre que “qualsevol dissonància que destrueixi o comprometi l'harmonia [del paisatge] implica una pèrdua d'autenticitat i un deteriorament de la seva bellesa”. L'allunyament definitiu del ritme de la natura, la ràpida alteració dels trets antropològics característics (d'agricultor a obrer) i l'eclosió del fenomen de les infraestructures han tingut un impacte sovint irreversible en els paisatges i han interromput una tradició de segles de transformacions progressives i adaptatives (Turri, 2014).

Desenvolupament i paisatge: orientacions actuals

Ara que els danys estan fets, es torna al paisatge —el qual, mentrestant, ha patit tota mena d'alteracions— per identificar noves formes viables de desenvolupament econòmic amb la consigna de la sostenibilitat, la compatibilitat ecològica i la resiliència, termes que cal emprar amb cura per no afavorir el *rentat verd* (*greenwashing* en anglès), és a dir, pràctiques purament cosmètiques que s'han demostrat insostenibles. Massa sovint, les polítiques de posada en valor del paisatge i dels béns culturals estan orientades només al món empresarial, que proposa models visiblement insostenibles però dels quals s'ha fet publicitat oportunament amb el suport de mitjans de persuasió. La pèrdua de sentit del lloc ha conduït a manipulacions del significat amb un ús creixent i sense escrúpols de termes que recorden la natura i el verd, per amagar operacions immobiliàries que no tenen res a veure amb un diàleg harmoniós i, per tant, correcte amb el paisatge. Si s'observa el món del turisme, la major part dels models de màrqueting no tenen ni tan sols mínimament en compte la vocació turística dels llocs que es visiten o la seva capacitat de càrrega turística, amb la qual cosa s'altera la identitat dels llocs (Starr, 2013; Núñez, 2012). Es tracta d'un procés molt estès per tot el planeta, ben descrit per Salvatore Settis al seu recent llibre *Se Venezia muore* (Settis, 2014), on es descriu i es comenta àmpliament el model Disneyland. En especial, quant a la reproducció de models estandarditzats, Settis es pregunta: “Per què a una cultura de masses li cal apostar per la repetició del que és idèntic i no pel coneixement d'allò que

és diferent? El factor que empeny la cursa dels parcs temàtics, que impulsa les Venècies residencials postisses, que multiplica els ponts de Rialto, no és la difusió d'una cultura democràtica sinó la imposició d'una visió estandarditzada i estèril del passat i d'allò que és diferent” (Settis, 2014: p. 80). Molts anys després de la publicació de la famosa aportació de Naomi Klein, *No logo* (2000), la cursa cap a la creació d'una marca territorial sembla ràpida i imparabile, un autèntic mirall que reflecteix un procés històric que no aconsegueix trobar el seu lloc després de la fi dels anys daurats del creixement econòmic de dos dígits al món occidental. La consciència del veritable significat dels termes *creixement* i *desenvolupament* és encara massa modesta, malgrat que s'han assimilat al PIB de manera generalitzada i acrítica (Pierce i VanDe Veer, 2003: p. 419). S'aposta per qualsevol cosa que aconsegueixi atreure inversors, turistes i recursos econòmics; fins i tot la marca UNESCO corre un risc inflacionista i genera esperances vanes d'assolir una visibilitat i un èxit competitiu més grans, alhora que ignora les indicacions i les recomanacions de la mateixa Organització de les Nacions Unides (Luegno i Rössler, 2012: p. 333). S'ha instaurat un model de negocis orientat únicament a l'enriquiment, centrat exclusivament en els beneficis dels principals accionistes, que, al seu torn, ofereixen als directius de les empreses incentius cada cop més alts, fins al punt que ells mateixos es converteixen en emprenedors (Gallino, 2005). Han quedat enrere els temps en què Adriano Olivetti intentava difondre, enmig del *boom* econòmic de mitjan segle passat, un model d'empresa plenament participatiu d'un procés col·lectiu en el qual els beneficis es repartissin amb la comunitat de referència i el seu territori, i es mostrava un respecte total per les prescripcions de la Constitució italiana¹ (Olivetti, 2015). No és casualitat que Adriano Olivetti s'imaginés un model diferent d'urbanisme, que avui dia és impracticable per la qualitat dels entorns de treball i els seus contextos paisatgístics, i que defensés un model de valoració dels recursos humans que tenia en compte els equilibris entre els nivells de remuneració, cosa que actualment és impensable. L'altra banda de la barricada, en

¹ “La iniciativa econòmica privada és lliure. No es pot desenvolupar en oposició a la utilitat social o de manera que es perjudiquin la seguretat, la llibertat i la dignitat de l'ésser humà. La llei determina els programes i els controls oportuns perquè l'activitat econòmica pública i privada es pugui orientar i coordinar seguint finalitats socials” (article 41 de la Constitució italiana).

una guerra que es lliura amb una gran disparitat de recursos disponibles, mira d'oposar-se a aquest procés, residu encara del sistema públic de protecció dels béns culturals i del paisatge, centrat sempre en el sistema de Soprintendenze.² L'existència de tècnics amb actitud burocràtica, interessats només en l'afirmació d'una autoritat que ja no existeix i que ha generat i segueix generant tants danys, s'empra com a pretext per condemnar el conjunt d'aquests instruments, tot ignorant que hi ha una multitud de professionals competents que duen a terme grans esforços per trobar noves compatibilitats a les transformacions del territori sense que es perdi el sentit de la tutela. Són l'antídot contra l'expansió definitiva de processos de revaloració que esdevenen vulgarització i, massa sovint, aquests professionals s'acaben quedant sols davant la seva tasca difícil i desconeguda.

Una fundació per al paisatge

Als anys vuitanta del segle passat neix la Fondazione Benetton Studi Ricerche, amb seu a la ciutat de Treviso. La fundació es va caracteritzar des del primer moment per una feina innovadora en l'àmbit del paisatge i per la participació activa en el procés cultural que va desembocar en la redacció del Conveni europeu del paisatge. A la memòria dels primers vint anys d'activitat, el primer director de la fundació, Domenico Luciani, recorda la feina feta i pensa en la missió futura de l'entitat: “Es tracta d'incidir profundament en la vida cultural i en el creixement d'una *ciutat* i d'una àrea metropolitana que ha experimentat durant el darrer mig segle un canvi socioeconòmic ràpid i radical que no ha anat acompanyat d'un reforç de les eines de coneixement i de conscienciació necessàries per atribuir un sentit i una mesura a la nova condició que s'ha assolit” (Luciani i Boschiero, 2007: p. 10). Amb un grup de treball de més de vint persones i una infraestructura que inclou una biblioteca especialitzada, un auditori, aules per a seminaris i espais d'exposició, la Fondazione Benetton Studi Ricerche manté des dels orígens un caràcter diferent, intensament marcat per la figura del seu fundador, Luciano Benetton, i dels seus tres germans, Giuliana, Gilberto i Carlo. Des del principi es va garantir la independència de la fundació amb relació al seu sector industrial de referència, la qual cosa

² Sistema adoptat l'any 1909 i que consistia en una sèrie d'oficines locals encarregades de protegir els monuments i les arts. Va ser l'inici del procés de catalogació del patrimoni.

li atribuïa una llibertat poc habitual quant a treball i iniciativa. Al si de la fundació ha madurat el concepte de *govern del territori* com a procés que implica de manera orgànica els habitants, dipositaris únics de la identitat dels llocs, la tutela dels quals no es pot confiar exclusivament a les administracions públiques. A través del projecte “Luoghi di valore” s’ha dut a terme un experiment en l’àmbit provincial adreçat a recollir informació útil que expliqui els mecanismes dels vincles de les persones amb els llocs de les seves vides (Zanon, 2016) en el moment en què s’atribueix *valor* a un lloc. La fundació opera, doncs, dins del territori i participa en els debats de la comunitat científica i del col·lectiu en qüestions de protecció i revaloració de llocs, els territoris i els paisatges. El Premi internacional de jardins Carlo Scarpa, creat el llunyà 1990 i del qual ja s’ha celebrat la 27a edició, constitueix una cita anual que encén un llum en un indret i “pretén contribuir a elevar i difondre la cultura de *govern del paisatge* i *cura dels llocs*. Es va concebre com a instrument per donar a conèixer, més enllà dels límits de les restringides comunitats d’especialistes, el treball intel·lectual i físic necessari per dirigir les transformacions dels llocs, protegir i posar en valor els autèntics patrimonis de la natura i de la memòria”.³ Aquests objectius han centrat totes les edicions del premi, que ha viatjat als fiords islandesos, a un poble de Benín, al castell de Maredolce-La Favara de Palerm i als boscos de pomers salvatges de Kazakhstan.

El diàleg amb el món educatiu també representa una part important del treball de la fundació i respon a la convicció que cal oferir als estudiants elements formatius importants que afavoreixin la construcció d’una consciència col·lectiva atenta i participi de les transformacions del lloc de residència. Aquesta és la direcció que segueix el projecte de concurs nacional dedicat a l’article 9 de la Constitució italiana,⁴ amb la col·laboració dels ministeris italians d’Educació i de Béns Culturals, en el qual, en quatre anys, han participat uns cinquanta mil estudiants de tot Itàlia.

El caràcter de la fundació ha fet que, amb el pas del temps, s’hagi consolidat com a punt de trobada per a la reflexió i el debat, per al diàleg constant amb el món de les administracions públiques responsables de la tutela

³ Podeu obtenir més informació sobre els premis Carlo Scarpa a: www.fbsr.it/paesaggio/premio-carlo-scarpa.

⁴ Vegeu: www.articolo9dellacostituzione.it.



Imatge 2. Seu de la Fondazione Benetton Studi Ricerche, a Treviso.

dels béns culturals i del paisatge, amb el món universitari i el món de l'empresa. Aquesta naturalesa mixta ha afavorit el desenvolupament d'una capacitat de diàleg amb mons que tenen punts de referència tan allunyats que resulta impossible que trobin espais comuns de debat i mediació. Ens referim al món de l'empresa i al de la tutela pública dels béns culturals i al conflicte entre ells, tal com s'ha esmentat anteriorment. En aquest àmbit hi ha institucions que poden exercir un paper important a partir de la capacitat d'identificar espais d'intermediació i de comunicació que ambdós mons poden compartir i de crear una mena de cabines d'interpretació simultània necessàries perquè entrin en contacte veritables aparells lingüístics i semàntics. La llibertat d'acció i l'autonomia conquerida durant anys de treball constitueixen els elements fonamentals per a l'èxit d'una possible acció de mediació, que, consegüentment, depèn de la capacitat de crear els vincles adequats amb institucions anàlogues en funció de l'àmbit de treball i l'orientació cultural.

Paisatge, economia i món empresarial per a una economia sostenible dels béns culturals i del paisatge

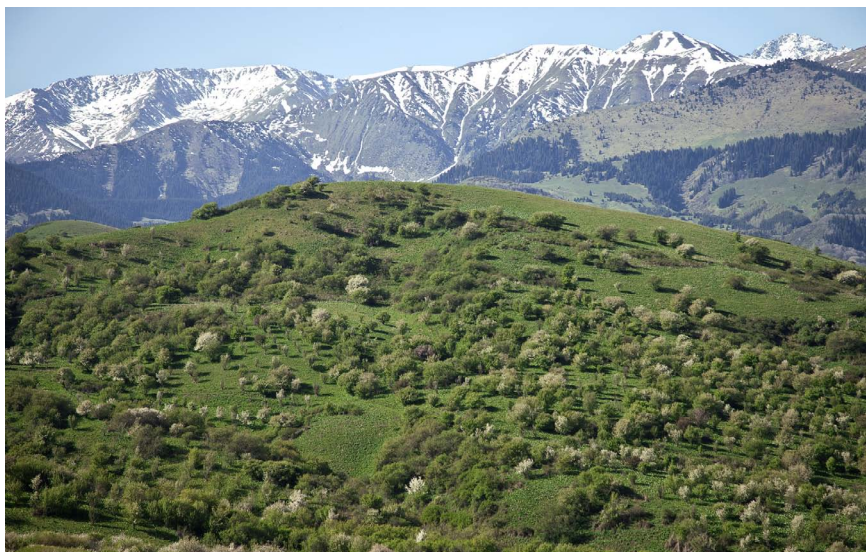
L'escenari descrit fins ara no deixa gaire marge per l'esperança que, en la contraposició entre el món dels béns culturals i el paisatge, d'una banda, i

el de l'economia i els negocis, de l'altra, triomfi una situació del tipus *win-win*. El diagnòstic és força desolador quant als efectes sobre el territori i els paisatges italians de dècades de desenvolupament desordenat, i tindria sentit preguntar-se quins termes emprarien Lucio Gambi, Eugenio Turri o Emilio Sereni per descriure els nostres paisatges actuals. No falten les receptes modernes per a la resolució dels problemes del nou mil·lenni, des del Pacte Global de les Nacions Unides (1999) fins als resultats del COP21 a París (2015) o el manifest dels Ecomodernistes (2015),⁵ amb propostes i accions que pretenen evitar, abans que sigui massa tard, que ens instal·lem en una situació de deriva ambiental irreversible.

Però tornem al paisatge o a la possibilitat de trobar una compatibilitat amb el sector econòmic. Un dels elements principals d'atracció entre el paisatge i el món de l'economia és la revaloració del paisatge amb finalitats turístiques, que inclou la cursa per assolir la marca més eficaç i la competició pels *paisatges verges*. La qüestió es fonamenta en el debat sobre l'economia dels béns culturals, amb David Throsby (2003) com a exponent més distingit de la disciplina. Quant a la finalitat turística, Throsby afirma que “el turisme ocupa un lloc relativament insòlit amb relació a les indústries culturals. En el sentit més ampli del terme, el turisme, tant nacional com internacional, posseeix una dimensió cultural. Els motius que impulsen els consumidors a viatjar a indrets nous podrien ser, simplement, l'oci o la curiositat, però les experiències viscudes quan arriben a la seva destinació s'han d'atribuir innegablement al context cultural i estan farcides de missatges culturals que es poden —o no— entendre i apreciar. Fins i tot els turistes que estan de vacances en destinacions que es caracteritzen per un tipus d'experiència turística estandarditzada, sense cap lligam amb l'indret o la regió que els acull, senten que formen part d'alguna mena d'ambient cultural, fins i tot quan el que viuen és una experiència predefinida i homologada. A més, el turisme, entès en sentit cultural, és un procés bidireccional amb diversos tipus d'interacció cultural, alguns positius i altres negatius, dels visitants envers la comunitat que els acull i a la inversa” (Throsby, 2003: p. 184). Però el mateix Throsby recomana cautela quant als possibles efectes negatius del turisme en afirmar que “els

⁵ Vegeu: <http://www.ecomodernism.org/>.

danys que pateixen els llocs culturals, la congestió dels edificis i dels serveis, el desenvolupament inadequat de la indústria hotelera o de l'entreteniment en zones sensibles des del punt de vista cultural, entre molts altres aspectes, són exemples de maneres com la cerca del benefici econòmic per part de l'oferta turística podria generar conseqüències culturals negatives” (Throsby, 2003: p. 185), per la qual cosa subratlla la necessitat d'aplicar polítiques de sostenibilitat, una mena de paraula de pas per redimir totes les conseqüències negatives de la postmodernitat.



Imatge 3. L'any 2016, el premi internacional de jardins Carlo Scarpa s'ha atorgat als boscos de pomers silvestres de Tien Shan, a Kazakhstan, fragments dels extensos boscos hi havia a la zona fa milers d'anys i bressol de les primeres varietats de pomers de la història.

Fins aquí hem posat en relleu algunes qüestions per demostrar que, actualment, la relació entre paisatge, economia i món empresarial es concep de manera que el paisatge s'empra com a factor productiu en un sistema econòmic on el component especulatiu sembla que ha assolit un paper protagonista en el comportament de les societats contemporànies pròpies del món occidental (l'autor té nombrosos dubtes pel que fa a l'actualitat d'aquesta definició politicogeogràfica en temps de globalització i postmodernitat líquida) (Bauman, 2006).

Es tracta, doncs, de mirar de reprendre el fil de tot allò que fins ara no ha funcionat i provar de crear les premisses per endinsar-se en camins diferents. Un punt de partida fonamental per a un procés innovador de revaloració no pot prescindir, en el context italià, d'un retorn a les arrels de la nostra democràcia, és a dir, a la nostra Constitució. Som un dels pocs estats del món que han introduït als principis fonamentals de la Constitució un article —article 9— segons el qual “la República promou el desenvolupament de la cultura i la recerca científica i tècnica. Tutela el paisatge i el patrimoni històric i artístic de la nació” (Settis, 2010).⁶ Almenys a Itàlia, aquesta afirmació hauria de constituir el far que guiés qualsevol política de tutela i revaloració del paisatge. Una referència intel·ligent a allò que s'estableix amb la norma constitucional ha de preveure necessàriament les mesures adequades per a la salvaguarda de l'interès general. Només d'aquesta manera es poden evitar les operacions especulatives que beneficien una minoria i salvaguardar els interessos de les generacions futures, que gaudiran d'un patrimoni comú conservat i format per béns culturals i paisatge (Maddalena, 2014).

El segon punt, ineludible, parteix de les necessitats de protecció del medi ambient. Parlar de paisatge en temps en què la població que resideix a la ciutat ja és més nombrosa que la que viu a les zones agràries requereix una atenció màxima al món urbà i a les matrius ambientals que constitueixen el paisatge. L'augment de la concentració de CO₂ a l'atmosfera i l'evident canvi climàtic mereixen la màxima atenció en la valoració dels serveis ecosistèmics que poden proporcionar les zones urbanes (Elmqvist, 2013: cap. 1-2) i en la projecció adequada dels espais situats entre la ciutat i el camp, per l'efecte que tenen sobre els paràmetres que regeixen el canvi climàtic (Cartei, 2013) si s'apliquen a llarg termini. Tota intervenció en l'àmbit territorial s'ha de correspondre amb la necessitat d'augmentar la resiliència dels sistemes ambientals en tots els àmbits. Vet aquí un exemple que pot ajudar a explicar la importància d'adoptar una visió integrada en les qüestions ambientals com a elements fonamentals dels components paisatgístics: Venècia. La ciutat de Venècia se situa en l'epicentre d'un debat sobre la possibilitat de seguir permetent l'accés de les grans embarca-

⁶ Per a les valoracions sobre l'actualitat d'aquest article i el sentit polític de la seva gènesi dins el debat que esperonà la feina de l'Assemblea Constituent, vegeu: Settis, 2010.

cions turístiques (amb capacitat per a uns quatre mil passatgers) al port. El fet que la mida d'aquests gegants del mar sobrepassi l'escala mateixa de la ciutat s'argumenta a partir de valoracions que inclouen components subjectius, malgrat que es puguin explicar i documentar àmpliament. El manteniment o la nova construcció de canals interns que permetin el pas d'aquestes enormes embarcacions té un impacte ambiental clarament negatiu, en la mesura que provocaria la pujada de la marea, per no parlar de les conseqüències de l'alteració de la fondària sobre l'ecosistema de la llacuna. En aquest sentit, un procés de dinamització turística s'aturaria també per problemes de tipus estrictament ambiental.

El tercer element fonamental per determinar la relació sostenible entre l'economia i el paisatge és la vocació dels llocs. Tot el que s'ha esdevingut fins ara ens demostra que la identitat dels llocs, sedimentada en el temps a través de la relació continuada entre els habitants i el territori de referència (Magnaghi, 2001), ha d'inspirar els usos i les transformacions del paisatge. Segons l'escola de Giacomo Becattini (2015), les innovacions i les inversions no són acceptables allà on només es garanteixen els requisits de tipus físic i d'infraestructura: "D'aquí es conclou que qui arriba a un lloc ha de construir lentament el seu camí cap als sectors productius que gaudeixen de llegats històrics importants [...]. D'aquesta manera s'obre el camí cap a la recuperació de la idea alliberadora segons la qual qualsevol país —i moltes zones internes d'aquest país— construeix amb els segles un patrimoni de coneixements, actituds i valors, en poques paraules, una cultura i, tal vegada, una mena d'identitat que el fan relativament més idoni per participar en la competició entre territoris amb uns productes en comptes d'uns altres" (Becattini, 2015: p. 91). Les solucions no es poden estandarditzar, sinó que cal dissenyar-les tenint en compte el territori o paisatge específic, tots els components del qual s'estudien abans de proposar accions de valorització.

El paisatge, com un quadre, explica a l'observador quin és el caràcter de l'autor, de tots aquells que amb el pas del temps han creat, modificat i interpretat el territori on viu una comunitat. Igual que en un quadre, la lectura pot presentar dificultats per la manca de codis adequats per part de l'observador, o perquè el missatge és dissonant, perquè no té l'harmonia que ha fet grans i immortals algunes obres mestres de la història de l'art,

part integrant del patrimoni de la humanitat, que, com a tal, cal conservar per a les futures generacions.

La modalitat i la freqüència en què es modifiquen els paisatges no admeten solucions fàcils ni ràpides, llevat que es vulguin continuar els processos que han portat a l'empobriment progressiu del patrimoni natural i cultural: el risc és acabar com certes poblacions que, en època de carestia, es van alimentar de les llavors, de manera que enfonsaven els ponts cap al futur.

Referències bibliogràfiques

AGAPITO, Andrea; *et al.* (2009). *2009 l'anno del cemento. Dossier sul consumo del suolo in Italia*. WWF Italia.

ANDERSSON, Harri; *et al.* (2001). *Change and stability in urban Europe. Form, quality and governance*. Burlington: Ashgate Publishing Company.

AÑÓN, Carmen (2012). *Autenticidad/Autenticità*. Treviso: Fondazione Benetton Studi Ricerche.

AUGÉ, Marc (2009). *Los no lugares, espacios del anonimato*. Barcelona: Gedisa. [Títol original *Non-lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité* de 1992].

BAUMAN, Zygmunt (1999). *Modernidad líquida*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica. [Títol original *Liquid Modernity* de 2000].

BECATTINI, Giacomo (2015). *La coscienza dei luoghi. Il territorio come soggetto corale*. Roma: Donzelli.

BRUNETTI, Giorgio; RISPOLI, Maurizio (ed.) (2009). *Economia e management delle aziende di produzione culturale*. Bolonya: Società Editrice il Mulino.

CARAVAGGI, Lucina (ed.) (2005). *Loto. Landscape opportunities. Nuovi Strumenti per la gestione del paesaggio: ambiti, contesti, buone pratiche*. Anzola dell'Emilia: Grafiche Zanini.

CARTEI, Gian Franco (ed.) (2013). *Cambiamento climatico e sviluppo sostenibile*. Torí: G. Giapichelli Editore.

CARTEI, Gian Franco (ed.) (2013). *Cambiamento climatico e sviluppo sostenibile*. Torí: Giapichelli.

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge* [en línia]. < <http://www.magrama.gob.es/es/desarrollo-rural/temas/desarrollo-territorial/convenio.aspx> > [consulta: 25.10.2016].

DI MAJO, Antonio; MARCHETTI, Fabio; VALENTINO, Pietro Antonio (ed.) (2013). *L'intervento dei privati nella cultura. Profili economici, fiscali e amministrativi*. Milà: Giunti.

ELMQVIST, Thomas (2013). *Urbanization, biodiversity and ecosystem services: Challenges and opportunities*. Nova York: Springer Open.

GALLINO, Luciano (2005). *L'impresa irresponsabile*. Torí: Einaudi.

GIUDICE, Mauro; MINUCCI, Fabio (2011). *Il consumo di suolo in Italia. Analisi e proposte per un governo sostenibile del territorio*. Napoli: Esselibri.

HOFFMANN, Andrew J. (2000). *Competitive environmental strategy: a guide to the changing business landscape*. Washington DC: Island Press.

KLEIN, Naomi (2000). *No logo, el poder de las marcas*. Barcelona: Paidós.

L'ITALIA in 150 anni (2011). Roma: Istituto Nazionale di Statistica.

LA CECLA, Franco (2015). *Contro l'urbanistica. La cultura delle città*. Torí: Giulio Einaudi.

- LUCIANI, Domenico; BOSCHIERO, Patrizia (2007). *Bollettino*, 4, 2007. *Rapporto di attività 1987-2007*. Treviso: Fondazione Benetton Studi Ricerche.
- LUENGO, Ana; RÖSSLER, Mechtild (eds.) (2012). *World heritage. Cultural landscapes*. Alicante: Ayuntamiento de Elche.
- MADDALENA, Paolo (2014). *Il territorio bene comune degli italiani. Proprietà collettiva, proprietà privata e interesse pubblico*. Roma: Donzelli.
- MAGNAGHI, Alberto (2001). *Il progetto locale*. Torí: Bollati Boringhieri.
- MASON, Randy (ed.) (1999). *Economics and Heritage Conservation. A meeting organized by the Getty Conservation Institute, Dicembre 1998*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
- MUNAFÒ, Michele (coord.) (2015). *Il consumo del suolo in Italia*. Roma: Istituto Superiore per la Protezione e la Ricerca Ambientale.
- NÚÑEZ, Paz (2012). "Turismo y patrimonio vernáculo", dins Olimpia Niglio (ed.) (2012). *Paisaje cultural urbano e identitat territorial. 2º Coloquio Red Internacional de pensamiento crítico sobre globalización y patrimonio construido, Florencia 2012*. Roma: Aracne editrice, vol. 1, p. 446-459.
- OLIVETTI, Adriano (2015). *Città dell'uomo*. Ivrea: Edizione di Comunità.
- ORTALLI, Gherardo (ed.) (2010). *Le trasformazioni dei paesaggi e il caso veneto*. Bologna: Società Editrice il Mulino.
- PIERCE, Christine; VANDEVEER, Donald (2003). *The environmental ethics and policy book*. 3a ed. Belmont: Wadsworth Cengage Learning.
- ROSSI, Anna (coord.) (2005). *Loto. Landscape opportunities. La gestione paesistica delle trasformazioni territoriali: linee guida e casi pilota*. Valtellina: Tiografia Ignizio.
- SETTIS, Salvatore (2010). *Paesaggio costituzione cemento. La battaglia per l'ambiente contro il degrado civile*. Torí: Giulio Einaudi.
- SETTIS, Salvatore (2014). *Se Venezia muore*. Torí: Giulio Einaudi.
- STARR, Fiona (2013). *Corporate responsibility for Cultural Heritage*. Nova York: Routledge.
- THROSBY, David (2003). *Economía y cultura*. Madrid: Akal. [Títol original *Economics and Culture* de 2000].
- TURRI, Eugenio (2014). *Semiologia del paesaggio italiano*. Venècia: Marsilio Editore.
- VENTURI FERRIOLO, Massimo (2002). *Etiche del paesaggio. Il progetto del mondo umano*. Roma: Editori Riuniti.
- ZAGARI, Franco (2012). *Questo è paesaggio. 48 definizioni*. Roma: Gruppo Mancosu.
- ZANON, Simonetta (ed.) (2016). *Luoghi di valore = Outstanding Places*. Treviso: Fondazione Benetton Studi Ricerche.